

ד ת ש ב ע

פרשת בא, תשע"ח, מספר 1254

לאן נעלם הכלב?

יונה בר-מעוז

בהשוואה שבין האזהרה לביצוע בולטים הכלבים בהיעדרם בעת הביצוע, ואין כל התייחסות אם חרצו לשונם³ לבני ישראל ובהמתם אם לאו. אחת הסיבות להיעדר היא שדברי משה על הכלבים מיועדים לאוזני פרעה בשלב הסופי של הוויכוח התיאולוגי ביניהם, שעסק בשאלה מי הוא האל שיש בידו לקבוע את גורל ישראל. על בקשתו הראשונה של משה לאפשר לבני ישראל לצאת אל המדבר כדי לעבוד את ה' ענה פרעה: "מי ה' אשר אֲשַׁמַע בְּקוֹלוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא יִדְעֵתִי אֵת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח" (שמ' ח:ב), ולכן בכמה מכות הקדים משה הצהרה על מטרת המכה, או סיכם את משמעה לאחר שאירעה, בכך שעכשיו ידע פרעה מי הוא ה'.⁴ מכת בכורות תוכיח עתה סופית שיש בכוחו של א-לוהי ישראל להמית את המצרים ולהגן על עובדיו ממוות, וכמובן להוציאם מעבדות לחירות, ובה בעת תגלה אפסות כוח אלוהיו של פרעה, שאין בידו לא להגן על עובדיו ולא להזיק לבני ישראל, וכמובן לא למנוע את יציאתם. לכן הכלב שנזכר הוא רמז מעליב לאל אנוביס,⁵ אל שמוצג בתרבות המצרית בצורת תן או גבר עם ראש תן.

האל המצרי אנוביס מטפל במומיה. ציור קיר בקברו של Sennedjem

במצרים הקדומה נתפס האל אנוביס כאל שקשור למוות. בתקופה קדומה האמינו שהוא המביא את המוות, ובתקופה מאוחרת האמינו שהוא אחראי על חניטת המתים ועל הובלתם לאורך נהר הנילוס בדרכם לשמיים, והוא עוזרו של

ייחודן של מכות מצרים הוא בביצוע המדויק של האזהרות המוקדמות, שכן מכות טבע מסוגים שונים היו שכיחות בימי קדם בכל מקום, ולולי האזהרות המוקדמות היו המצרים מייחסים ליד המקרה את המכות שניחתו עליהם. הביצוע המדויק של האזהרה בולט במיוחד במכת בכורות, כפי שעולה מההשוואה ביניהם:

אזהרה: שמות יא-ד-ז	ביצוע: שמות יב:כט-לב
(1) כְּחֻצַת הַלֵּילָה אָנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם	(1) וַיְהִי בַחֲצֵי הַלַּיְלָה וְה'
(2) וַיִּמַת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם	(2) הִכָּה כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
(3) מִבְּכוֹר פְּרֹעָה הַיֹּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ	(3) מִבְּכוֹר פְּרֹעָה הַיֹּשֵׁב עַל פְּסָאוֹ
(4) עַד בְּכוֹר הַשְּׂפָחָה אֲשֶׁר אַחַר הַרְחִימִים	(4) עַד בְּכוֹר הַשְּׂבִי אֲשֶׁר בְּבֵית הַבּוֹר ¹
(5) וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה	(5) וְכָל בְּכוֹר בְּהֵמָה
(6) וְהָיְתָה צְעָקָה גְדֹלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר כָּמָהוּ לֹא נִהְיְתָה וְכָמָהוּ לֹא תִסָּף	(6) וַיִּקַּם פְּרֹעָה לַיְלָה הוּא וְכָל עַבְדָּיו וְכָל מִצְרַיִם ²
(7) וְלֹכַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֵחָרֵץ כְּלָב לְשֹׁנוֹ לְמַאִישׁ וְעַד בְּהֵמָה לְמַעַן תִּדְעוּן אֲשֶׁר יִפְלֶה ה' בֵּין מִצְרַיִם וּבֵין יִשְׂרָאֵל	(6) וַתְּהִי צְעָקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם כִּי אֵין בֵּית אֲשֶׁר אֵין שֵׁם מֵת
(8) וַיִּרְדּוּ כָּל עַבְדֵיךָ אֵלָה אֱלֹי וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לִי לֵאמֹר צֵא אֶתָּה וְכָל הָעַם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ	(8) וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמְרוּ קִימוּ צֵאוּ מֵתוֹךְ עַמִּי גַם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ... וַיִּבְרַכְתֶּם גַּם אֹתִי

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.
** מאמר זה מוקדש לאלה מנכדיי ומאחייניי שגומלים לכלבים על חלקם בהאדרת הנס של יציאת מצרים.
1 כאשר משה מזהיר את פרעה הוא מתייחס רק למות בכור השפחה אשר אחר הרחיים, כי בזאת יוכל פרעה להבחין מיד, ולא ידע כי בו בזמן ימות גם בכור השבי.
2 תגובת פרעה נחלקת לשניים, לפני הצעקה ואחריה, כי הוא התעורר מהצעקות בארמון, אך רק בצאתו ללכת אל משה ראה את עוצמת המכה והיקפה.

³ הביטוי "לא יחרץ לשוננו" אינו מבורר דיו, אך קרוב לוודאי שמדובר בביטוי שמכסה את שתי הסכנות העיקריות של נוכחות כלב בין בני אדם: הנביחה והנשיכה.

⁴ שמות ז:יז – "בְּזֹאת תִּדְעַע כִּי אָנִי ה'"; ח:ו – "לְמַעַן תִּדְעַע כִּי אֵין פֶּה אֶל-לְהִינֹר"; ח:יח – "לְמַעַן תִּדְעַע כִּי אָנִי ה' בְּקִרְבְּ הָאָרֶץ"; ט:יד – "בְּעִבּוֹר תִּדְעַע כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ"; ט:כט – "לְמַעַן תִּדְעַע כִּי לֹהֵ הָאָרֶץ".

⁵ זאת הצורה היוונית של השם המצרי inpu או inpi. ראו א' ארבל, "אנוביס - התן שופט המתים", טבע וארץ, לב 3 (תש"ן), ע' 38-40.

אֶת תּוֹעֵבַת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֵנוּ? (ש"מ) ח:כב).

הזכרת הכלבים באוזני פרעה בשלב זה הייתה הכרחית מסיבה נוספת. הכלבים היו חייבים לנבוח באותו לילה, בחלק המצרי בלבד, כי נביחתם הייתה נחוצה לבדיקת האמיתות של דברי ה'. כיוון שרק במכת בכורות צוין זמן מדויק לביצוע, חצות הלילה, האמצעי השכיח לבחון את הזמן בלילה היה התנהגותם של בעלי חיים, כפי שתיארו חז"ל: "רבי אליעזר אומר: שלוש משמרות הוי הלילה... וסימן לדבר: משמרה ראשונה - חמור נוער; שנייה - כלבים צועקים; שלישית - תינוק יונק משדי אמו..." (בבלי ברכות ג ע"א).

מובן שנביחות הכלבים לא שכנו בליל מכת בכורות כמו בלילה רגיל, אלא התגברו, כי צעקות האנשים החיים ופעילותם יוצאת הדופן הסעירו אותם, והגופות הרבות של המתים גירו את חוש הריח המפותח שלהם.⁹ השקט במשכנות ישראל לאחר תחילת מכת בכורות היה אם כך מפתיע מכל בחינה, שכן כלבים בכל מקום מגיבים תמיד לנביחות ההתרעה וההרתעה של בני מינם אף ממקומות מרוחקים, במיוחד בלילה.

נביחות הכלבים לא נזכרו בשעת הביצוע של מכת בכורות, כיוון שדעתו של פרעה לא הייתה נתונה כלל לבדיקת אמיתות דברי משה בנושא זה. די היה לו שהבכורות במתחם הארמון החלו למות ומיד יצא לחפש את משה. גם המצרים האחרים נחפזו לשלח את בני ישראל בטרם יתאמת חששם מהגרוע מכול, ככתוב: "וַתִּחַזַּק מִצְרַיִם עַל הָעַם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ כִּי אָמְרוּ כָלֵנוּ מֵתִים" (ש"מ' יב:לג), ולא היו פנויים לשים לב לפרטים זניחים כנביחות כלבים.

התנהגותו החרדתית של פרעה במכת בכורות שונה מאוד משאננותו, כאשר מת מקנה מצרים במכת הדבר: "וַיִּשְׁלַח פְּרָעָה וְהָיָה לֹא מֵת מִמֶּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד וַיִּכְבַּד לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעָם" (ש"מ' ט:ז). בשתי המכות הוצהרה מראש אפליה ברורה לטובת עם ישראל, אך רק במכת הדבר טרח פרעה לבדוק עובדה זאת, ואילו במכת בכורות הוסחה דעתו כליל. התעלמות הכתובים משתיקת הכלבים בעת ביצוע המכה נתנה ביטוי להסחת דעת זו.

ההסבר שניתן כאן להתרחשות בליל מכת בכורות יכול להסביר גם את התנהגות פרעה בהמשך, כאשר הקשה שוב את עורפו ורדף את בני ישראל לאחר שלושה ימים ממות הבכורות המצריים. ייתכן מאוד שחיפזון השילוח, בטרם נבדקה אמיתות כל דברי משה, היה אחד הגורמים להיפוך המהיר ברגשות פרעה. כי אילו בדק מה קרה במשכנות בני ישראל, היה מהסס להתעמת שוב עם הָאֱלֹהִים הָאֲדִירִים הָאֵלֵּה, הָאֱלֹהִים הַמְּכִימִים אֶת מִצְרַיִם בְּכָל מִפְּאֵה (כדברי הפלישתים בשמו"א ד:ח), שהוכיח כי גם בנסיבות בלתי שכיחות הוא שולט בכול, מחיי אדם ועד תגובות מולדות של בעלי חיים, ודברו יקום לעולם.

⁹ בנוסף ליכולתם לשמוע קולות בתדר שאינו נקלט על ידי בני אדם. זה אולי מקור האמרה: "כלבים בוכים – מלאך המות בא לעיר" (בבלי בבא קמא ס ע"ב).

אוסיריס בשקילת הלב של המת, כדי לקבוע מה יהיה גורלו. התן, ששייך מבחינה זואולוגית לסוג כלב, הפך לסמל המוות בגלל הסכנה שהוא היווה לגופות המתים, במיוחד לאלה שנקברו מחוץ ליישוב, ומתן כבוד לו נועד להמעיט את סכנתו למי שעובדו. בעיר המיושבת בצפיפות תפסו הכלבים את מקום התן, כפי שעולה גם ממספר מקומות במקרא,⁶ ולכן לא ייפלא שבקרבת סאקארה, באתר שהיה מוקדש לאנוביס, נמצאו למעלה מ-8 מיליון מומיות של כלבים.⁷ מכאן, שפרעה היה עשוי להבין את הרמז הלעגני של משה.

למרות שלכאורה יש התייחסות מכבדת של המצרים לאל-התן ולקרוביו הכלבים, אפשר לפגוע באמונת פרעה כשמכנים את האל שלו "כלב", כי במצרים, כמו במקרא,⁸ אין הכלב כשלעצמו נחשב ליצור מכובד. הדבר עולה בבירור ממכתבים שהופנו למלכי מצרים או ממה שכתבו מלכי מצרים: כמה פעמים במכתבי אל עמרנה, כשמתלוננים על אחד הווסאלים של מצרים, מכנים את מושא התלונה בכינוי הגנאי "כלב". רעמסס ה-2, כשאינו מרוצה מהציר ששלח לו חתושילי ה-3 מלך חאתי, שואל "מי הכלב הזה?" ומרנפתח, במסעו ללוב, מציג את עצמו כאריה ואת מתנגדו ככלב פחדן.

במפגש הזה עם פרעה, משה לועג בגלוי לאלוהי המצרים, משום שהוא כועס על ההפרות הבוטות של הבטחות פרעה לשלח את העם, כנאמר: "וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרָעָה בְּחָרֵי אָף" (ש"מ' יא:ח). בנוסף, הזלזול באל המצרי באוזני פרעה הוא עתה עקרוני לסיפור, כי זלזול גלוי זה הוא שלב נוסף בשחרור הרוחני ממצרים, שהחל בשחיטת שה לעבודת א-לוהי ישראל על אדמת מצרים. על כך לא העז אף מצרי למחות, למרות ששחיטת השה ואכילתו היו אמורים לעורר את זעם המצרים, כפי שהשתמע מהתירוץ שנתן משה לפרעה בבקשו את היציאה אל המדבר להקרבת קורבנות: "הֵן נִזְבַּח

⁶ מל"א יד:יא; טז:יד; כא:יט; כא:כג-כד; כב:לח; מל"ב ט:י; יר' טו:ג. הסכנה לגופות המתים מהכלבים החיים בקרבת אדם מומחשת בגמרא בסיפור על מות דוד בשבת (שבת ל ע"ב): "שלח שלמה לבי מדרשא: אבא מת ומוטל בחמה, וכלבים של בית אבא רעבים, מה אעשה? שלחו ליה: חתוך נבלה והנח לפני הכלבים, ואביך הנח עליו ככר או תינוק וטלטלו".

⁷ מנהרות הקבורה של המומיות התגלו כבר בסוף המאה ה-19, אך רק ביוני 2015 פורסם בכתב העת Antiquity סיכום של מחקר מקיף (The Catacombs of Anubis at North Saqqara).

⁸ והוא הדין בתרבויות קדומות אחרות של אזורנו, כפי שעולה בבירור ממאמרו של ד"ר עידן ברייר מהמחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן: Idan Breier, "Who is this Dog?"; The Negative Image of Canines in the Lands of the Bible", *Ancient Near Eastern Studies* 54 (2017), pp. 47-62. תודה לד"ר עידן ברייר שהפנה אותי למאמרו המאלף.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il.
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף